pro facto

Samenvatting

Griffierecht bij beklag in detentie

Groningen, juni 2022

www.pro-facto.nl

rijksuniversiteit groningen

Colofon

Pro Facto
Ossenmarkt 5
9712 NZ Groningen
www.pro-facto.nl
info@pro-facto.nl
050-3139853

Auteurs	Jeanne Cazemier Msc, mr. Ernst van Bergen, mr. Nicolette Woestenburg, prof. dr. mr. Michiel van der Wolf, prof. dr. Heinrich Winter
Opdrachtgever	WODC
Datum	Juni 2022

Dit onderzoek is – in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum – uitgevoerd door Pro Facto, bureau voor bestuurskundig en juridisch onderzoek, advies en onderwijs.

Begeleidingscommissie: prof. mr. A.M. Hol, voorzitter (Universiteit Utrecht), prof. dr. G. de Jonge (Universiteit Maastricht), mr. dr. L. van Oploo (Universiteit Utrecht) mr. V.C. Jorna (ministerie van JenV), mr. W.M. de Jongste (WODC).

Voor de inhoud van het rapport zijn de onderzoekers verantwoordelijk. Het leveren van een bijdrage (als medewerker van een organisatie of als lid van de begeleidingscommissie) betekent niet automatisch dat de betrokkene instemt met de gehele inhoud van het rapport. Dat geldt eveneens voor het ministerie van Justitie en Veiligheid en zijn minister.

© 2022 Pro Facto. Auteursrechten voorbehouden.

Samenvatting

Aanleiding

De Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, afdeling advisering (RSJ) constateert in het advies 'Spanning in detentie' dat het aantal beklag- en beroepszaken van gedetineerden gestaag toeneemt.[1] De toename van het aantal zaken verhoogt de werklast bij de beklag- en beroepscommissie(s), en veroorzaakt knelpunten in de wettelijke termijnen bij de commissies van toezicht en de streefnormen van de beroepscommissie. De oorzaken hiervoor liggen volgens de RSJ in belangrijke mate in een 'klagen-om-te-klagen-cultuur', waardoor een groot aantal zogenoemde 'futiele klachten' wordt ingediend. Het beklag- en beroepssysteem zou hierdoor verstopt raken. De door de RSJ gesignaleerde overbelasting van het systeem kan dan ook als aanleiding voor het onderzoek worden gezien.

De RSJ heeft aanbevolen een pilot uit te voeren met griffierecht bij beklag in detentie.[2] In de beleidsreactie op het advies van de RSJ heeft de minister voor Rechtsbescherming aangegeven te willen laten verkennen of het heffen van een griffierecht van toegevoegde waarde kan zijn 'om de instroom van (futiele) zaken in het dichtgeslibde stelsel van beklag en beroep te doen verminderen.'[3] In dit onderzoek wordt gekeken of het heffen van een griffierecht mogelijk is en wat de te verwachten positieve en/of negatieve effecten van het invoeren van deze financiële prikkel zijn. Het rapport doet verslag van deze verkenning.

Vraagstelling en deelonderzoeken

De vraag die in dit onderzoek centraal stond was:

In hoeverre en onder welke (juridische en praktische) condities kan de introductie van een financiële prikkel het aantal klachten van gedetineerden doen verminderen en in hoeverre zijn neveneffecten van het heffen van een griffierecht te verwachten, zo ja, welke?

Het onderzoek bestond uit drie deelonderzoeken:

I. Literatuurstudie over griffierecht in klachtprocedures in detentie

[1] Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming 2019.
[2] De RSJ stelt, gelet op de beperkte inkomsten van gedetineerden, een griffierecht ter hoogte van € 1,50 voor. Het advies heeft alleen betrekking op het gevangeniswezen en niet op tbs-klinieken of justitiële jeugdinrichtingen. Zie RSJ, *Spanning in detentie*, 2019, p. 64.
[3] *Kamerstukken II,* 2019/20, 24587, nr. 757, p. 5.

In het eerste deelonderzoek hebben we een literatuurstudie uitgevoerd waarbij we zijn nagegaan of er in de Nederlandse en internationale literatuur beschrijvingen zijn van klachtprocedures die gevoerd kunnen worden door gedetineerden in penitentiaire inrichtingen, waarbij een griffierecht moet worden betaald. Omdat wij weinig voorbeelden in de literatuur konden vinden, hebben we in interviews gevraagd of respondenten bekend waren met buitenlandse beklagprocedures waar een griffierecht is ingevoerd. Daarnaast hebben we een aantal buitenlandse beklagprocedures beschreven waar geen griffierecht wordt geheven, maar waar de gedetineerden zich tot de reguliere rechtspraak kunnen wenden, waarbij de algemene regels voor griffierechten gelden.

II. Een vergelijking met het griffierecht in klachtprocedures op andere terreinen

In het tweede deelonderzoek zijn we nagegaan wat de overwegingen waren bij het invoeren van een griffierecht voor tuchtklachten in de advocatuur, het notariaat, bij gerechtsdeurwaarders en het medisch tuchtrecht. Daarnaast hebben we op basis van jaarverslagen en interviews met de tuchtinstanties gekeken wat de effecten met het oog op de invoering van het griffierecht in deze sectoren zijn.

III. De juridische en praktische haalbaarheid van de introductie van een griffierecht in detentie in Nederland

In het derde deelonderzoek hebben we uitgezocht of het invoeren van een griffierecht bij beklag in detentie juridisch toelaatbaar is. Daarnaast hebben we interviews gevoerd om te achterhalen of het invoeren van een griffierecht praktisch mogelijk is, wat oorzaken zijn van het toenemend aantal klachten, wat voor- en nadelen en mogelijke (neven)effecten van het invoeren van een griffierecht zijn, en welke alternatieven denkbaar zijn.

Aanpak

Documenten- en literatuuronderzoek

Het onderzoek is gestart met een documenten- en literatuuronderzoek. We hebben de relevante beklagregelingen in de Pbw, Bvt en Bjj en bijbehorende parlementaire stukken bestudeerd, waarbij is gekeken naar de uitgangspunten voor het invoeren van een beklagregeling. Verder hebben we gekeken naar de ontwikkeling van het aantal klachten. Ook is gekeken naar de financiële middelen van gedetineerden aan de hand van literatuur en bepalingen in de wetten. Daarnaast hebben we internationale literatuur bestudeerd op het gebied van het invoeren van griffierecht bij beklag in detentie in andere landen. Gekeken is of vergelijkbare beklagprocedures in het buitenland bestaan, of daar een griffierecht is ingevoerd en wat de effecten van dat griffierecht zijn. Ook zijn jaarverslagen bestudeerd van tuchtinstanties waar in de afgelopen jaren een griffierecht is ingevoerd voor het indienen van tuchtklachten. Het gaat daarbij om de advocatuur, het notariaat, gerechtsdeurwaarders en het medisch tuchtrecht. Gekeken is wat de overwegingen waren op die terreinen om een griffierecht in te voeren en wat de effecten zijn van het invoeren van een griffierecht.

Oriënterende interviews

Bij aanvang van het onderzoek zijn ter oriëntatie op het onderwerp gesprekken gevoerd met vijf experts op het gebied van het beklagrecht in detentie. We hebben met geïnterviewden gesproken over wat de termen ‘futiele klachten’, ‘veelklagers’, en een ‘klagen-om-te-klagen-cultuur’ inhouden in een context van detentie, over de mogelijkheden voor het invoeren van een griffierecht, de te verwachte effecten daarvan en eventuele alternatieven.

Interviews met tuchtinstanties
Na het bestuderen van de jaarverslagen van de tuchtinstanties is per instantie met een voorzitter en bij drie instanties ook met de secretaris van een Raad van Discipline (advocatuur), Kamer voor Gerechtsdeurwaarders, Kamer voor het Notariaat, en een Regionaal Tuchtcollege voor de Gezondheidszorg gesproken. In de gesprekken is aandacht besteed aan de effecten van het invoeren van een griffierecht op het aantal en de aard van de klachten na invoering van het griffierecht. Daarnaast is gesproken met een deken van een lokale Orde van Advocaten.

Verdiepende interviews
Na het bestuderen van de verzamelde literatuur, wetgeving en rechtspraak over de juridische en praktische haalbaarheid van de introductie van een griffierecht in detentie hebben we een tiental verdiepende gesprekken gevoerd met academische en praktijkexperts op dit gebied. We hebben gesproken met leden van de gedetineerdencommissie van twee PI's, directeuren van twee PI's, de Landelijke Klankbordgroep Commissies van Toezicht (CvT), de RSJ (afdeling advisering), een organisatie die belangen van gedetineerden behartigt en een lector toegang tot recht en ondervoorzitter college rechten van de mens.

Expertmeeting
Het empirisch onderzoek is afgesloten met een expertmeeting waarin we onze voorlopige bevindingen aan experts hebben voorgelegd en zijn nagegaan wat het draagvlak zou zijn voor de introductie van een griffierecht in beklagprocedures in detentie, welke mogelijke effecten er zijn en welke randvoorwaarden daarbij moeten worden overwogen.

Deelonderzoek I: literatuurstudie over griffierecht in klachtprocedures in detentie

Tijdens het onderzoek bleek dat vrijwel geen voorbeelden bekend zijn in binnen- en buitenland over het heffen van een griffierecht bij klachtprocedures in detentie. In de literatuur is slechts één voorbeeld bekend van de invoering van een griffierecht voor gedetineerden. Het gaat daarbij niet om een griffierecht bij klachtprocedures, maar om een griffierecht bij privaatrechtelijke vorderingen in de Verenigde Staten. In 1996 is de Prison Litigation Reform Act (PLRA) ingevoerd, omdat gedacht werd dat de druk op de federale rechtbanken werd veroorzaakt door gedetineerden die te lichtzinnig zaken aanspanden. De PLRA beperkt de toegang tot het recht op drie manieren, waaronder hervorming van het stelsel van griffierechten. De invloed van het griffierecht op het gedrag van de Amerikaanse gedetineerden is moeilijk te achterhalen. Ten eerste omdat met de PLRA ook twee andere maatregelen zijn ingevoerd; het effect van één maatregel is daarmee moeilijk te isoleren van de effecten van de andere twee maatregelen. Ook de effecten van de verschillende maatregelen gezamenlijk leveren echter geen duidelijk beeld op van het effect dat deze maatregelen hebben gehad. Uit de Amerikaanse literatuur blijkt niet dat het invoeren van deze (financiële) drempels heeft geleid tot veranderingen in het gedrag van gedetineerden en dan met name of zij geneigd zijn minder lichtzinnig vorderingen in te dienen. Wel is na invoering van de PLRA een aanzienlijke afname van het aantal federale rechtszaken door gedetineerden waarneembaar. Dat het aantal ingediende klachten is verminderd, betekent echter niet dat het doel dat met de maatregelen werd beoogd– namelijk het voorkomen van lichtzinnig aangespannen zaken – is bereikt.

In Nederland is zowel naar aanleiding van Kamervragen als op initiatief van de minister meerdere keren gesproken over het invoeren van een griffierecht in detentie. Een toenemend

aantal klachten, waaronder vermoedens dat het veelal ging om futiele klachten, en bezuinigingsmaatregelen waren aanleiding voor deze discussie. Steeds kwam men tot de conclusie dat niet tot invoering van een griffierecht over zou worden gegaan. Argumenten daarvoor waren dat bepaalde kwesties als futiel kunnen overkomen, maar voor de gedetineerde van groot belang kunnen zijn, dat de meerderheid van de gedetineerden weinig geld heeft en in detentie slechts een bescheiden vergoeding voor verrichte arbeid kan worden verkregen en ten slotte dat het klachtrecht mensen het gevoel kan geven dat er naar hen geluisterd wordt, waardoor het een goede 'bliksemafleider' kan zijn. Ook werd destijds al aangegeven dat het griffierecht zou leiden tot hoge administratieve kosten.

In de interviews en literatuur zijn verschillende alternatieven voor het invoeren van een griffierecht naar voren gekomen. Een eerste alternatief is dat door de CvT en de RSJ scherper gelet kan worden op de ontvankelijkheidsdrempel. Ten tweede wordt genoemd dat het inzetten op mediation en motiverende bejegening vanuit de PI kan bijdragen om het aantal klachten aan de voorkant te beperken. Een derde is dat in de interviews onder meer werd genoemd dat het toenemend aantal klachten mede veroorzaakt kan worden door de verharde cultuur in penitentiaire inrichtingen. Daarbij werd gewezen op de relatie tussen PIW'ers en gedetineerden als een belangrijke factor die kan leiden tot meer (wanneer het contact slecht is) of juist minder klachten (wanneer het contact goed is). Daardoor komt mede de vraag op of het invoeren van een griffierecht niet als belangrijk neveneffect gaat hebben dat frustraties geen uitweg meer kunnen vinden. In literatuur en interviews is daarom aangegeven dat óók deze alternatieven belangrijk zijn om in te zetten.

Voordelen van een griffierecht die genoemd worden in de interviews en ook blijken uit het voorbeeld van de PLRA in de Verenigde Staten is dat het griffierecht zal leiden tot een afname van het aantal klachten. Dat heeft als effect dat het systeem minder belast wordt en dat minder juridisch medewerkers nodig zijn, hetgeen kosten bespaart. Enkele geïnterviewden denken ook dat hiermee misbruik van het beklagrecht wordt tegengegaan. Andere geïnterviewden wijzen er juist op dat misbruik van het klachtrecht met name door een aantal 'veelklagers' plaatsvindt en niet door alle klagende gedetineerden; zij vinden dat met een griffierecht iedereen wordt geraakt, terwijl misbruik van recht vooral door deze 'veelklagers' plaatsvindt.

Deelonderzoek II: Een vergelijking met het griffierecht in klachtprocedures op andere terreinen

Uit de jaarverslagen van de tuchtinstanties blijkt dat de invoering van een griffierecht in alle sectoren (de advocatuur, het notariaat, gerechtsdeurwaarders en het medisch tuchtrecht) heeft geleid tot een verminderde instroom van klachten. De aard van de klachten die worden ingediend, lijkt echter in belangrijke mate ongewijzigd. Uit zowel de jaarverslagen van de tuchtcolleges als uit de interviews met voorzitters en secretarissen blijkt niet dat het aantal bagatelzaken (of 'lichte zaken') dat wordt ingediend na invoering van een griffierecht is verminderd. In het jaarverslag van het tuchtrecht voor de advocatuur wordt zelfs benoemd dat het aantal bagatelzaken licht is toegenomen.[4] Wat onder bagatelzaken wordt verstaan, wordt daarbij niet toegelicht. Bij de invoering van een griffierecht in het medisch tuchtrecht is daar wel enig aanknopingspunt voor gegeven; daar werd namelijk gezegd dat een griffierecht zou moeten leiden tot een minder hoog percentage niet-ontvankelijkheidsverklaringen en ongegrondverklaringen. Daar is wel wat op af te dingen; een klacht die ongegrond is, is niet per se

[4] Jaarverslag Hof van Discipline en Raden van Discipline, 2020.

futiel of licht. Overigens is ook dit effect niet waarneembaar; in zowel het tuchtrecht voor de advocatuur als het medisch tuchtrecht is het percentage niet-ontvankelijk en ongegrond nagenoeg gelijk gebleven.[5]

Het griffierecht is in de verschillende sectoren opgenomen in de wet en in alle gevallen is gekozen voor een bedrag van €50. De motivering hiervoor was dat een relatief laag bedrag moet worden vastgesteld zodat de financiële drempel niet té hoog zou zijn. Verder werd van belang geacht bij het opwerpen van deze drempel in de vorm van een griffierecht dat het niet om de enige wijze van geschilbeslechting zou gaan.

Beide uitgangspunten (niet een te hoog bedrag en dat het niet mag gaan om de enige wijze van geschilbeslechting) zijn als belangrijke randvoorwaarden voor invoering van een griffierecht te zien. Daarbij geldt dat de klachtprocedure voor gedetineerden een ander type procedure is dan de hiervoor genoemde tuchtprocedures. Gedetineerden bevinden zich in een afhankelijkheidssituatie, waardoor het klachtrecht ook de functie heeft om bescherming te bieden tegen misbruik van overheidsmacht. Het is daarom nog meer van belang dat niet een te hoge drempel wordt opgeworpen. Voor de gedetineerden staat geen alternatieve rechtsgang open; weliswaar kan de gedetineerde naar de burgerlijke rechter, het EHRM en de Nationale ombudsman, maar al deze procedures kunnen pas worden bewandeld wanneer ook beklagen beroep is doorlopen.

Deelonderzoek III: de juridische en praktische haalbaarheid van de introductie van een griffierecht in detentie in Nederland

Internationale en Europese verdragen en internationale aanbevelingen die betrekking hebben op de rechtspositie van gedetineerden staan op zichzelf niet in de weg om een griffierecht in te voeren. Wanneer een griffierecht te hoog zou zijn waardoor het de toegang tot het recht beperkt, oordeelt het EHRM echter dat een griffierecht niet toelaatbaar is. Het EHRM oordeelt bijvoorbeeld dat het heffen van een griffierecht gerechtvaardigd is met het oog op het betaalbaar houden van de rechtspraak, maar dat een griffierecht ter hoogte van viermaal het maandsalaris van de verzoeker onevenredig is aan dat doel. Ook het Mensenrechtencomité geeft aan dat een griffierecht mogelijk is, mits het om een relatief laag bedrag gaat én wanneer het doel is om efficiëntie van de rechtspraak te waarborgen. Bovendien mag het de toegang tot de rechtspraak niet teveel beperken. Daarnaast verdient de bijzondere positie van gedetineerden de aandacht. Door hun detentie en de daarmee gepaard gaande beperkingen is het risico op grondrechtenschendingen voor gedetineerden groter. Gelet op die kwetsbaarheid is een aanzienlijke beperking van de toegang tot klachtprocedure voor gedetineerden niet wenselijk.

Wanneer een griffierecht wordt ingevoerd is er een aantal randvoorwaarden die uit dit onderzoek naar voren komen waarmee rekening gehouden zou moeten worden. Een eerste randvoorwaarde is de hoogte van het bedrag. Uit de literatuur blijkt dat bij invoering van vormen van een griffierecht in andere sectoren aandacht is besteed om het griffierecht niet zo hoog te bepalen dat veel klagers dat niet zouden kunnen betalen. Een andere randvoorwaarde volgens geïnterviewden is dat wanneer het griffie-recht wordt ingevoerd, bepaalde categorieën klachten daarvan moeten worden uitgezonderd. Het gaat dan om klachten over inperkingen van mensenrechten (bijvoorbeeld: klachten tegen agressie en geweld, insluiting in de isoleercel, toezichtmaatregelen voor vluchtgevaar, vrijheid van meningsuiting, goede zorg en

[5] Van de andere twee sectoren hebben we geen cijfers.

lichamelijke integriteit) en zaken waarvoor een beschikking is afgegeven (bijvoorbeeld een beschikking over een disciplinaire straf of ordemaatregel, een beschikking over promoveren en degraderen, of een beschikking over verlof). Verder laten voorbeelden in andere sectoren zien dat het belangrijk is om stil te staan bij de vraag wie het griffierecht int en op welke wijze dit geregistreerd wordt. Ook tijdens de interviews en de expertmeeting werd aandacht gevraagd voor de uitvoerbaarheid van het heffen van een griffierecht.

Tijdens de interviews die in het kader van dit onderzoek zijn gevoerd, maar ook tijdens de expertmeeting is aan de orde gekomen dat de toename van het aantal klachten in detentie niet persé verband houdt met 'futiele klachten' en de veronderstelde 'klagen-om-te-klagen-cultuur'. De geïnterviewden denken met name dat de klachten verband houden met andere ontwikkelingen, zoals invoering van nieuwe wetgeving zoals de Veegwet en een verharde cultuur binnen de instellingen.

De geïnterviewden denken wel dat het invoeren van een griffierecht als effect zal hebben dat minder klachten worden ingediend, maar de meerderheid van hen vraagt zich af of hiermee een juiste richting wordt gekozen. Er wordt bijvoorbeeld gesproken van 'symptoombestrijding'. Bovendien heeft een griffierecht effect op álle gedetineerden en niet alleen op de gedetineerden die misbruik maken van recht. Mogelijk (neven)effect kan zijn dat frustraties van gedetineerden onopgelost blijven waardoor agressie kan optreden.

In dit onderzoek komt naar voren dat er nauwelijks draagvlak is voor het invoeren van een griffierecht. Reden hiervoor is onder meer dat een griffierecht de oorzaken van het aantal klachten niet wegneemt en daardoor ook het klachtrecht een belangrijke functie ontneemt.

Conclusie

Het is niet de eerste keer dat het voorstel wordt gedaan om een griffierecht in te voeren in detentie. Eerdere discussies hierover hebben telkens geleid tot het niet invoeren een griffierecht. Ook in dit onderzoek kwamen de genoemde nadelen van een griffierecht wederom naar voren. Het gaat daarbij onder meer om het inperken van de rechtsbescherming bij een kwetsbare groep, namelijk een groep die zich in een afhankelijke positie bevindt en overwegend een laag inkomen heeft. Vanwege dat lage inkomen zal een bepaalde groep gedetineerden bijzonder hard getroffen worden door een griffierecht.

De eerste vraag die beantwoord zou moeten worden bij een afweging om griffierechten in te voeren, is in hoeverre sprake is van een probleem dat door een griffierecht kan worden opgelost. Sinds 2013 is sprake van een stijging van het gemiddeld aantal klachten per gedetineerde, maar over de oorzaak van deze toename aan klachten kan worden gediscussieerd. Dat er een 'klagen-om-te-klagen-cultuur' zou bestaan en dat gedetineerden steeds meer 'futiele klachten' indienen is niet te onderbouwen met cijfers. Daarnaast worden door geïnterviewden ook andere oorzaken van een toename aan klachten genoemd, zoals de invoering van het systeem van promoveren en degraderen, de wetswijziging van de Wet straffen en beschermen en de cultuur in de inrichtingen waaronder de relatie met PIW'ers. Geïnterviewden wijzen erop dat met name een kleine groep van 'veelklagers' effect heeft op het systeem, waaronder de werklast en de doorlooptijden.

De tweede vraag die beantwoord zou moeten worden is of de veronderstellingen die ten grondslag liggen aan een griffierecht, namelijk dat een financiële prikkel het aantal klachten

van gedetineerden kan verminderen, juist is. Ervaringen met andere sectoren laten zien dat het aantal klachten inderdaad verminderd na invoering van een griffierecht, maar voorzichtigheid moet worden betracht bij het trekken van de conclusie dat deze daling daadwerkelijk door het griffierecht komt omdat ook andere maatregelen tegelijkertijd zijn ingevoerd. Daarnaast is niet aantoonbaar dat een griffierecht leidt tot het indienen van minder 'futiele klachten'.

Uit de analyse naar de juridische mogelijkheden komt naar voren dat het invoeren van een griffierecht mogelijk is. Wanneer sprake is van een legitiem doel – in dit geval het ontmoedigen van klachten over futiliteiten zodat serieuze klachten voortvarender kunnen worden afgehandeld – is het juridisch mogelijk om een griffierecht in te voeren. Wel moet worden gekeken in hoeverre een griffierecht in dit geval leidt tot een onevenredige drempel of niet. Dat is onder meer afhankelijk van de hoogte van het bedrag en afhankelijk van de andere mogelijkheden die er zijn om je recht te halen. Het mag niet zo beperkend zijn dat bepaalde groepen gedetineerden (bijvoorbeeld met een laag inkomen) helemaal geen klacht meer kunnen indienen. Tijdens de interviews is deze zorg – dat een bepaalde groep gedetineerden geen klachten meer kan indienen –geuit. Daarbij speelt dat gedetineerden zich in een afhankelijkheidspositie bevinden. Dat geldt temeer voor categorieën waar het gaat om bescherming van de mensenrechten, zoals het klachtrecht tegen insluiting en klachtrecht voor goede zorg. Dergelijke klachten kunnen ook niet bij een andere instantie worden voorgelegd en het moet derhalve mogelijk zijn om hiertegen in beklag te kunnen komen.

Ten slotte speelt bij de afweging om een griffierecht in te voeren ook een rol welke andere problemen er zijn en welke mogelijke alternatieven. Onder meer kan gedacht worden aan het investeren in de relatie tussen PIW'ers en gedetineerden door motiverende gespreksvoering maar ook door PIW'ers voor te lichten over de werklast die klachten met zich meebrengen, maar ook bemiddeling door een klachtenfunctionaris. Ten slotte zijn ook het verhogen van procedurele eisen en het strenger houden aan ontvankelijkheidseisen door de CvT's en de RSJ genoemd als alternatieven om het aantal klachten te verlagen. Deze alternatieven zouden kunnen worden overwogen naast of in plaats van een griffierecht.

pro facto